ОРДА, ЯКИЙ ПОБУВАВ У КЛЕВАНІ

Статтю про українські мандри Наполеона Орди один з талановитіших журналістів Волині Феодосій Мандзюк написав понад 10 років тому. Навряд чи вона відома читачам «Клеванського тракту». А цікавою мала бути для них хоча би тим, що Наполеон Орда – автор добре відомої багатьом клеванцям і не лише їм літографії «Клевань над рікою Стубла. Оборонний замок 1475-1561 рр. Пропонована нашим читачам стаття Феодосія Григоровича розповідає про перебування митця на Україні, зокрема на Волині, у другій половині XIX століття, а також про його багатогранну творчу постать. На жаль, на цю тему нам не вдалося свого часу поспілкуватися з Феодосієм Мандзюком. Наприкінці минулого року він пішов із життя, не доживши до 65-річного віку.

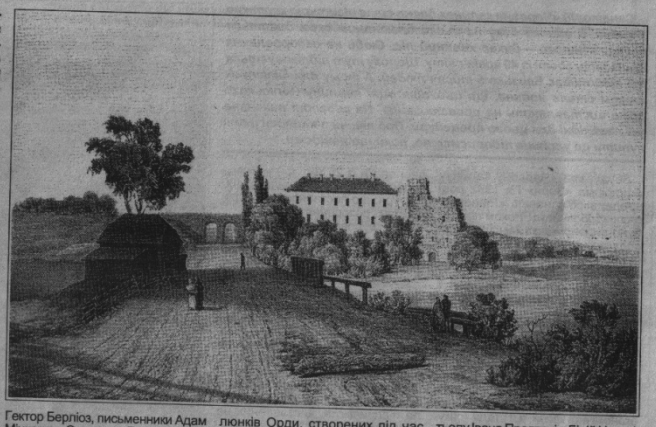

Далекого 1862 року з-під невеличкого білоруського маєтку Вороцевичі, що біля містечка Іваново, вирушив в Україну художник Наполеон Орда. Особливо йому припала до душі Волинь. Другу мандрівку у наш край митець здійснив у 1871–76 роках, коли йому було вже за 60. Окрім Волині, він відвідав Поділля, Галичину, Київщину. Незважаючи на вік, їхав від міста до міста, проходив десятки кілометрів пішки, відвідуючи глибинки і забуті місця, збирав народні перекази та легенди і малював... У Києві, зупинившись на березі Дніпра, Наполеон Орда був уражений дивовижними золотоверхими куполами численних православних храмів, у Луцьку захоплювався величною замку Любарта, що височів на пагорбі, а в древньому Острозі з подивом оглядав руїни високих старовинних веж, милувався парковими ансамблями «Олександрії», каплицями і монастирями, князівськими і поміщицькими палацами у багатьох інших містах та селах. І все це опісля поставало на його роду зібрання. Не знаю людини, яка спромоглась би на щось подібне. Ми насолоджувалися, розглядаючи їх та згадуючи рідні місця. Дякую вам за цю видатну працю. Якщо альбом ще поповниться, як ви обіцяєте, то буде щасливо завершене ще одне величезне завдання, яке багато кого спокушало, але якого ніхто не зміг виконати».

У Білорусі та Польщі знають Наполеона Орду не лише як художника, але і як прекрасного музиканта, композитора. На його життєвому шляху були і романтичні юнацькі захоплення, і тюрми, і військові баталії, і вигнання, і далекі мандрівки.

Народився Наполеон Орда 19 лютого 1807 року у родовому маєтку Вороцевичі поблизу містечка Іваново в Білорусі. Батько його був інженером-фортифікатором, будував на Поліссі дороги і канали. Прізвище їхнє, очевидно, було татарського походження, а ім'я синові Михайло Орда дав на честь французького імператора. Мати Юзефіна Бутримович – талановита піаністка, дочка Пінського старости Матея Бутримовича, відомого громадського діяча того часу. Одержавши хорошу домашню освіту, Наполеон був прийнятий у популярну тоді серед молоді Свислоцьку гімназію, після закінчення якої поступив у Віленський університет на фізико-математичний факультет. Там він став учасником таємної студентської організації «Зорями», за що невдовзі був виключений з університету і 15 місяців відсидів у тюрмі. Звільнившись, повернувся додому. У 1830 році служив у кінному полку Литовського корпусу. Але коли вибухнуло польське національно-визвольне повстання, капітан Орда відразу перейшов на його сторону. Був нагороджений найвищою нагородою Польщі – золотим хрестом «Virtuti militari» («Воїнська доблесть»). Після придушення повстання зарахувався до бунтарів, йому загрожувало заслання в Сибір. І тоді він вирішує податися в еміграцію. Разом із товаришем Титом Плонським, видавши себе за його слугу, пройшов Наполеон пішки дорогами Польщі, Австрії, Німеччини, Швейцарії та Італії і в 1833 році добрався до Парижа. У тогочасній столиці європейської культури проживало багато відомих польських, білоруських, російських емігрантів та західноєвропейських митців. Композитори Фридерік Шопен, Ференц Ліст, Джоаккіно Россіні, Джузеппе Верді, Шарль Гуно, Гектор Берліоз, письменники Адам Міцкевич, Оноре де Бальзак, Анрі Стендаль, Іван Тургенєв, співачка Поліна Віардо – із ними зустрічався, жив поруч, спілкувався і дружив, у їх колі творив Наполеон Орда. У Парижі він написав десятки музичних творів – полонезів, вальсів, мазурок, пісень. У 1843 році Наполеон Орда одружився з француженкою Іренною Багле. Того ж року прийшло визнання – його призначили директором одного із найзаменитіших у той час в Європі театру італійської опери в Парижі. Орда був не тільки прекрасним музикантом, композитором, художником, але й педагогом. Він автор «Граматики польської мови» для французів, яка вийшла 1856 року в Парижі, а невдовзі – у 1858 і 1874 роках – у Варшаві. Книжка була дуже популярною. Підсумком багаторічної праці стала «Граматика музики», яка побачила світ 1873 року у Варшаві. Захоплено про неї відгукувався видатний польський композитор Станіслав Монюшко. Але над усіма захопленнями Наполеона Орди гору взяло образотворче мистецтво. За порадою Шопена Орда став відвідувати у Парижі студію відомого французького майстра архітектурного пейзажу П'єра Жирара. І хоча раніше, ще до еміграції, він також багато малював, тут здобув професійну основу для своєї творчості. Після тринадцяти мандрівок по країнах Європи залишилися сотні прекрасних малюнків, які і нині прикрашають туристичні путівники. Але митця все ж тягнуло на батьківщину. Дізнавшись, що імператор Олександр II оголосив амністію учасникам повстання 1830–31 років, Наполеон Орда повертається у свій родовий маєток. Але давня звичка мандрувати залишається. Починаються подорожі по рідній Білорусі, Польщі, а далі по Україні.

Наполеон Орда (1807-1883 рр.)

В Україні творчість Наполеона Орди мало кому відома. Є, правда, стаття про нього у «Словнику художників України». Однак його ім'я відоме лише вузькому колу мистецтвознавців та істориків. Із критичним аналізом деяких малюнків Орди, створених під час мандрівок Україною, виступив культурологічний альманах «Хроніка 2000». Свої висновки автори статті Валерій Кучеренко, Сергій Швець-Машкара, Сергій Юрченко роблять на основі вивчення літографій, які виконано з акварелей, зібраних в «Альбомі історичних краєвидів», що зберігаються у бібліотеках кількох українських міст. (Повна назва цього унікального видання літографій «Альбом краєвидів Гродненської, Віленської, Ковенської, Волинської, Подільської, Київської, Вітебської, Могилівської губерній у трьох серіях, що представляють історичні місця з часів турецьких, татарських, хрестоносних і козацьких воєн, а також передісторичних, як-то: могила Перип'ятихи, замок Мамая в Буках і т. ін., давні руїни оборонних замків і гарні резиденції, що свідчать про минуле і цивілізацію цього краю, змальовані з натури Наполеоном Ордою».)

До нашого часу дійшло 177 творів митця, на яких зображено архітектурні пейзажі України. Один із альбомів літографій з малюнків Наполеона Орди зберігається у Волинському краєзнавчому музеї. У цьому альбомі більшість краєвидів із Білорусі та Польщі, і шість українських: чотири з Волині – могила князя Пронського і капличка «Свята Текля» на околиці Берестечка, замок у Дубно, замок Радзивіллів в Олиці, містечко Заслав і два з Поділля. Ці історичні місця можна впізнати і сьогодні. Досі біля Берестечка стоїть пам'ятник на могилі князя Пронського, повністю була зруйнована, але відбудована капличка на могилі трьохсот дівчат-мучениць, із яких татари, втікаючи від козаків і переправляючись через невеличку болотисту притоку Стиру, зробили живу греблю. Давно вже немає і мальовничого озера біля замку Радзивіллів у старовинному містечку Олиці, хоч сам замок, колись розкішний і багатий, стоїть нині з обдертими стінами і занедбаними будівлями, в яких розмістилася обласна психіатрична лікарня.

Деякі з українських краєвидів Орди публікувалися у багатьох польських виданнях, російських і українських історичних і краєзнавчих дослідженнях. Зокрема у п'ятому томі «Живописной России» (1897 рік) є чудові малюнки замків і палаців у Корці, Вишнівці, Дубному, Рівному. Декілька малюнків Наполеона Орди вміщено в «Історичному календарі» за 1993 рік. Цікавий малюнок древнього луцького замку Любарта. При його реставрації архітектори та будівничі орієнтувалися на малюнок Наполеона Орди. Його малюнки були використані під час підготовки проектів реставраційних робіт і багатьох інших архітектурних пам'яток України – Андріївської церкви в Києві, костьолу Івана Предтечі в Білій Церкві, фортеці в Кам'янці-Подільському, замків у Дубному та Острозі. Але твори художника цінні ще й тому, що пам'ятників, які на них зображені, або уже давно немає, або вони були змінені, перебудовані. А треба відзначити, що малював Наполеон Орда з великою, майже фотографічною точністю. На малюнках передано тонкі архітектурні деталі. Але це не просто голі копії, натуралістичні замальовки. У них відчувається не лише дух часу, а й та дивна неповторима романтика, яка властива, мабуть, кожній інтелігентній, освіченій людині. На кожному малюнку Орди є невеличка деталь – невимушено, ніби ненавмисне, зображені люди: біля Золотих воріт у Києві прогулюються міщани, мчить кінна карета; по Стиру біля замку Любарта пливе човен із веслярами; біля замку в Дубному рухається однокінна завантажена підвода, прогулюються пари біля Клеванського замку. Віддалені постаті, силуети присутні майже у кожному його творінні. Ці, ніби другорядні, фрагменти і передають атмосферу минулого.

У царській Росії до останніх днів свого життя Наполеон Орда вважався неблагонадійним. За ним стежили, і не дивно, що в 1880 році начальник жандармерії Мінська повідомляв імперським властям: «...міщанин Орда займається кресленням якихось планів, ... наших фортець, які переправляє за кордон».

В останні роки життя він подорожував по Галичині, Келецьких, Сувалковських і Варшавських землях. І, тяжко захворівши, лежав в одному з госпіталів Варшави, – щоб не завдавати клопоту рідним, – там і помер у 1883 році. Поховали його згідно із заповітом на батьківщині в родинному склепі у містечку Іваново. Тут стоїть йому пам'ятник. Творчим і життєвим кредо митця були слова: «Хто хоч пригоршню землю носить, той зможе насипати гору».

Ім'я художника і його творчість добре відомі в Білорусі та Польщі. Видавалися окремі альбоми його малюнків, каталоги творів. Але український період творчості Орди зовсім не досліджений і не вивчений. Думаю, цим займуться і наші історики та мистецтвознавці. Але вже сьогодні варто зібрати архітектурні пейзажі Наполеона Орди, намальовані з натури в Україні, і видати окремим альбомом. Впевнений, що вони виключить інтерес не лише у спеціалістів, а й у всіх, хто цікавиться історією рідного краю, його минулим. Бо це ж наші далекі предки зводили замки і фортеці, храми і монастирські будівлі, палаци, садиби і парки, ходили стежками і плавали ріками, які увічнив на папері художник.

Феодосій МАНДЗЮК.

Олика. Замок Радзивілла, 1564 р.